

Сараєва О.

докторант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету, кандидат педагогічних наук, доцент Херсонського державного університету

УДК 37.013

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О.ЗАЛУЖНОГО

У статті автор аналізує науковий доробок відомого українського педолога Олександра Залужного. Вивчаючи монографії та публікації в періодичних виданнях 20-30-х рр. ХХ ст., характеризує його внесок в розвиток проблеми дитячого колективу. Автор розкриває зміст поняття «колектив», його класифікацію, ознаки, визначає специфіку поглядів та концептуальну основу світогляду педолога. Детально вивчивши публікації журналів «Шлях освіти», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», монографій та навчальних посібників означеного періоду, висвітлює рецепцію ідей О. Залужного в тогочасній науці.

Ключові слова: *дитячий колектив, ознаки колективу, класифікація колективів, самовиниклі колективи, організовані колективи, педологія, група, О. Залужний, «Шлях освіти», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології».*

Сараєва Е.

докторант кафедри педагогіки, психології та освітнього менеджменту Херсонського державного університету, кандидат педагогічних наук, доцент Херсонського державного університету

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ А.ЗАЛУЖНОГО

В статье автор анализирует научное наследие известного украинского педолога Александра Залужного. Изучив монографии и

публикации в периодических изданиях 20-30-х гг. XX в., характеризует его вклад в развитие проблемы детского коллектива. Автор раскрывает содержание понятия «коллектив», его классификацию, признаки, определяет специфику взглядов и концептуальную основу мировоззрения педолога. Детально изучив публикации журналов «Путь просвещения», «Украинский вестник экспериментальной педагогики и рефлексологии», монографий и учебных пособий определённого периода, освещает рецепцию идей А. Залужного в науке того времени.

Ключевые слова: *детский коллектив, признаки коллектива, классификация коллективов, самообразовавшиеся коллективы, организованные коллективы, педология, группа, А. Залужный, «Путь просвещения», «Украинский вестник экспериментальной педагогики и рефлексологии».*

Olena Saraieva

Candidate of Pedagogic sciences, Senior Lecturer of Kherson State University, Doctoral Candidate of the Chair of Pedagogic, Psychology and Educational Management of Kherson State University.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF
CHILDRENS' COLLECTIVE IN THE SCIENTIFIC
HERITAGE OF O. ZALUZHNYI**

The article analyzes scientific heritage of a famous Ukrainian pedologist Oleksandr Zaluzhnyi. While studying the monographs and publications in the periodical editions of yy 20-30th of the XX century, the author characterizes his input in the development of a children's collective. She reveals the meaning of the term 'collective', its classification, features, defines the specifics of pedologist's points of view and conceptual basis of his ideology. Having studied thoroughly the publications of editions "The way of education", "Ukrainian herald of experimental pedagogic and reflexology", the monographs and

handbooks of given period, the author shows the reception of O. Zaluzhnyi's ideas in the science of that time.

Key words: *collective of children, features of a collective, classification of collectives, self-appeared collectives, organized collectives, pedology, group, O. Zaluzhnyi, "The way of education", "Ukrainian herald of experimental pedagogic and reflexology".*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У соціокультурних умовах сьогодення, що ознаменувались встановленням нової системи цінностей, зміною навчально-виховних завдань, втратою провідної ролі колективу, переорієнтацією на виховання особистості, важливим видається повернення в сучасну педагогічну науку та шкільну практику окремих здобутків радянського періоду.

У цьому контексті непересічним явищем першої половини ХХ ст. вважаємо розробки вітчизняних науковців у галузі колективознавства. Даний період характеризується бурхливим сплеском української культури взагалі й педагогічної думки зокрема. Як доводять наукові дослідження академіка О. Сухомлинської, «педагогічна думка 20-х років – це розмаїття напрямів, течій, шкіл, і серед них: експериментальна педагогіка ...; концепція естетизації особистості...; індивідуалістична педагогіка ...; прагматична педагогіка...; вільне трудове виховання в контексті педології ...; національне виховання...» [7, с.59].

У педагогіці цього періоду встановився рефлексологічний напрям, що виступив основою для розвитку педології – науки, яка «охоплювала своїм змістом анатомію, фізіологію, біологію, психологію та соціологію дитини [5, с.128]. Провідними вченими-педологами в Україні були О. Залужний, В. Протопопов, І. Соколянський. Саме вони генерували новаторські погляди на виховання дитини. Актуальними темами їх

наукових досліджень були питання формування особистості дитини, дитячого колективу, дисципліни, дитячого руху та ін.

Особливий інтерес викликають наукові знахідки Олександра Самійловича Залужного. Його педагогічна діяльність і погляди довгий час не вивчалися, замовчувалися, були викреслені з історії української педагогічної думки. Така позиція пояснюється тим, що Олександр Самійлович працював у сфері педології, рефлексології, які наприкінці 30-х років ХХ ст. перестали влаштовувати радянську владу, а після 1936 р. були заборонені. Він одним з перших зазнав критики і переслідування.

Аналіз основних досліджень і публікацій. З проголошенням незалежної України, відкриттям доступу до архівних матеріалів, поверненням із забуття багатьох імен по-новому, без ідеологічного натиску, спираючись на принцип об'єктивізму, трактують педагогічні погляди О. Залужного. Різні аспекти його спадщини стали предметом наукового пошуку В. Марочка, О. Сухомлинської, Г. Хілліга, висвітлюються в дисертаційних дослідженнях О. Петришен та Л. Смолінчук.

Однак, внесок видатного вченого в розробку проблеми дитячого колективу з позицій психолого-педагогічної науки вивчений недостатньо.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою нашої публікації є вивчення психолого-педагогічних засад дитячого колективу на основі аналізу наукового доробку О. Залужного. Завдання статті передбачають: 1) з'ясування структури, принципів та програми вивчення дитячого колективу в роботах О.Залужного; 2) висвітлення рецепції ідей відомого педолога в тогочасній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Олександр Самійлович Залужний – неординарна особистість в історії української педагогічної науки першої половини ХХ століття. Він виступає автором розробок з

різноманітної тематики. Сфера його наукових інтересів досить широка, багатогранна і охоплює підходи до розв'язання цілої низки проблем: управління освітнім процесом, особливості навчання, теоретико-методологічні аспекти формування дитячого колективу, специфіка діяльності зарубіжної школи. О. Залужний розкрив їх у таких фундаментальних роботах «Сільська трудова школа. Теорія і практика» (1926), «Методи вивчення дитячого колективу (Вступ до педагогіки колективу)» (1926), «Соціальні настанови та колективні навички у дітей трудових шкіл» (1930).

Крім того, він відомий і як автор провідних українських журналів 20-30 – тих рр. ХХ ст. «Шлях освіти» і «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології». У них учений викладає свої думки і, на правах завідуючого, оприлюднює результати роботи учасників секції колективознавства Науково-дослідного інституту педагогіки (м. Харків), створеного в 1925 р. на основі кафедри педагогіки, що «являючись цілковито дитиною революції, не маючи багатої наукової спадщини від минулого, зуміла сама стати на шлях серйозної наукової аналізи й з боку організаційного сформувалась в наукову установу» [9, с.240]. Упродовж трьох років діяльність співробітників кафедри була спрямована на розв'язання завдання «творити й розробляти основи нової наукової педагогіки й готувати висококваліфікованих педагогів» [9, с.239].

Розвиваючи свої погляди, вчений активно стежив за новими розробками в психолого-педагогічній науці та висловлював свою думку. Про це свідчать його регулярні публікації в рубриці «Бібліографічний відділ» журналу «Шлях освіти». О. Залужний систематично проводить огляд книг з тієї чи іншої проблематики.

Концептуальну основу світогляду вченого складають роботи вітчизняних рефлексологів І. Павлова, В. Бехтерева і зарубіжних вчених В. Вундта, Г.Зиммеля та ін.. Ґрунтуючись на їх розробках, О. Залужний

активно працював у сфері педології, яка інтегрувала біологічні, соціологічні і фізіологічні підходи до розвитку дитини, і виробив власну наукову позицію. У центрі його наукових інтересів перебували погляди на організацію та діяльність дитячого колективу. Працюючи і спираючись на принципи рефлексології і педології – підкреслює О. Сухомлинська – О. Залужний створив систему нових методів організації та діяльності колективу (групи) дітей, яка ґрунтувалася на численних експериментальних дослідженнях [5].

Специфіка наукових підходів О. Залужного полягає в тому, що вони ґрунтуються на досягненнях тогочасної зарубіжної психології, і пояснюється тим, що вчений отримав освіту у Франції, мав можливість прослухати курси у корифеїв науки – експериментальну психологію у Ж. Дюма, а соціологію у Е. Дюркгейма. Їх ідеї вплинули на світогляд двадцятип'ятирічного Олександра, який істотно відрізнявся від поглядів колег. Характерною його рисою була широта сприйняття, що проявлялась у вирішенні будь-якої проблематики. Крім того, педолог вільно володів французькою, англійською, німецькою та українською мовами – це дозволяло розширити теоретико-методологічну основу дослідження.

Привертають увагу громадськості та наукових кіл такі статті професора О. Залужного, як «Спроба об'єктивної характеристики дитячого колективу» (1926), «Індивідуальні дифференції в шкільних робочих колективах» (1927), «Проблеми шкільної дисципліни» (1928), «Організованість шкільних груп та її вимірювання» (1929), «До питання про вплив оточення на шкільну успішність та загальний розвиток дитини» (1929).

Не викликає сумніву істотність внеску українського рефлексолога в розвиток теоретичних положень проблеми формування дитячого колективу. У своїх ґрунтовних роботах «Учення про колектив» (1926), «Методи вивчення дитячого колективу (Вступ до педагогіки колективу)»

(1926), «Програма дослідження дитячого колективу» (1927) Олександр Самійлович презентує теорію колективу, методи його вивчення, розкриває теоретико-методологічні підходи до поставленої проблеми, які спираються на результати власних практичних досліджень і розробки його колег.

О. Залужний був першим, хто акцентував увагу на розвитку дитячого колективу як об'єкті виховного процесу. Саме О. Залужний – переконана О. Сухомлинська – висунув тезу «через колектив, силами колективу і для колективу», яка стала основою у вченні А. Макаренка про дитячий колектив [5, с. 140.]

Визначаючи основне поняття колектив як «гурт осіб, що ув'язується взаємною дією, що спільно реагує на той чи інший подразник чи на цілу їх систему» [2, с.16], О. Залужний називає й розкриває характерні особливості колективу. На думку вченого, це взаємодія, дія загального подразника (одного або їх системи) і сукупна реакція.

О. Залужний, виходячи з практичної потреби вивчення дитячого колективу, розробив класифікацію колективів за ступенем організації і тривалості існування. За цими ознаками він виділив такі типи колективів: самовиниклі – що з'явилися мимовільно без жодного втручання ззовні; організовані – об'єднання, що припускають попередню підготовку з їх створення.

До першого типу колективів відніс і короткочасні (об'єднання граючих дітей, вулична юрба, об'єднана певними діями тощо) і довготривалі (дружні компанії дітей однієї вулиці, школи, банди безпритульників, трудові артілі, сімейні групи, нації без офіційних представницьких центрів). Організовані колективи у своїй структурі мають три підтипи: короткочасні (організовані ігри дітей, мітинги, демонстрації, маніфестації, проведення різноманітних культів, колективних робіт різної складності) і довготривалі, в які входять прості (шкільні та клубні гуртки, трудові об'єднання, кооперативи простої структури) і складні (школи,

клуби, дитячі організації, кооперативні об'єднання широкого масштабу, церковні та релігійні організації, профспілки, об'єднання вчених, політичні партії, армія, держави, міждержавні об'єднання) [4].

При цьому до колективів автор відносить всі об'єднання дітей з різноманітною метою: для гри, за симпатіями, загальні збори, організовані ігри, роботи в майстернях, навчальні та виробничі групи, гуртки, ланки юних піонерів і т. д.

Крім того, О. Залужним була розроблена «Програма дослідження дитячого колективу», що ґрунтується на психологічній основі й має комплексний характер. Вона враховує багатоманітність впливу різних чинників на дитячий колектив, своєрідність екзогенних та ендогенних подразників, що спричиняють істотні зміни в середовищі дитячого колективу.

Виходячи з розуміння поняття «колектив» О. Залужним, можна погодитися з існуванням колективу у дітей дошкільного віку. Український педолог наполягав, що основна діяльність колективів преддошкільного та дошкільного віку ґрунтується на засвоєнні і копіюванні поведінки дорослих. Більшість короткочасних самовиниклих колективів дітей цього віку існують від 3 до 10 хвилин, що пояснюється особливостями розвитку їхньої уваги. Практико-орієнтовані дослідження колег в цьому напрямку підтвердили припущення Олександра Самойловича, що соціальна поведінка людини пояснюється не вродженими інстинктами, а виробляється в найближчому до неї оточенні.

О. Залужний був переконаний, що впродовж певного часу на шкільний колектив перетворюється будь-яка шкільна група. Серед значної кількості емпіричних досліджень, над якими працював педолог, особливий інтерес викликає наукова розвідка, спрямована на розв'язання завдань: «1) чи однаковим темпом набувають свої знання й уміння учні однієї шкільної групи в умовах занять за однією й тією ж методикою? 2) чи збільшуються

індивідуальні диференціації в процесі навчання, чи зменшуються?» [1, с.10].

Проводячи на власні експериментальні дослідження з формування навички швидкого читання в умовах дитячого колективу і порівнюючи їх із зарубіжними (результатами Торндайка, М.Кінкед) О.Залужний враховує неможливість відтворення однакових умов для проведення експериментів. Однак, дані описового характеру й зміст наданих ученим таблиць підтверджують висновки О. Залужного про те, що шкільні робочі колективи створюють найкращі умови для формування тих чи інших умінь та навичок «діти, що йдуть найшвидшим темпом у набуванні тієї чи іншої навички, так і діти, що йдуть найповільнішим темпом не зберігають цього темпу назавжди ... ті, що йшли найповільніше обганяють у темпі тих, що йшли найскоріше» [1, с.21].

Тобто середовище дитячого колективу виступає тим осередком, який істотно впливає на розвиток умінь та навичок учнів, змінюючи при цьому постійно й закономірно індивідуальні диференції в конкретному колективі.

Олександр Залужний був упевнений, що вчені нової генерації постреволюційного суспільства змогли побудувати істинно нову педологію колективу. Новаторство їх полягало в тому, що провідна роль була відведена соціальним чинникам формування особистості у порівнянні з біологічними.

Наукові праці О. Залужного з проблематики дитячого колективу в свій час сприймалися по-різному.

Упродовж 20-х рр. ХХ ст. їм давали високу оцінку. Педагоги спирались на визначення поняття «колектив», класифікацію, методи його вивчення, запропоновані О. Залужним. Це були єдині теоретичні розробки того часу, що були авторитетними, активно сприймалися, цитувались і навіть увійшли у посібники серії «Робоча бібліотека вчителя».

Однак, після ідеологічного розгрому УНДШУ та педології радянські науковці перейшли на позиції гострої критики, засудження та неприйняття багатьох тогочасних наукових розвідок. Наряду з цим зазнало замовної критики й «вчення про колектив» О. Залужного та розробки його однодумців. Було визначено принципово помилковим підхід, що презентує «колектив без змісту, колектив для всіх часів і народів, колектив з його фізіологічною, а не соціальною спрямованістю в діяльності» [8, с.11].

У науці відбулась відмова від попередніх надбань педагогіки колективу, що були визнані шкідливими, від «механістичного розуміння колективу, як суми окремих індивідів» [8, с.13], засуджувалась класифікація колективів, що передбачала поділ на організовані та неорганізовані. На думку критиків основна помилка педологів полягала в «розгляданні колективу як позакласової категорії, як загальнолюдського поняття, як зовнішнього об'єднання людей без його змісту, якості, без його функцій» [8, с.15].

У полеміку з О. Залужним вступили В. Таран, Д. Скуратівський, І. Синепол. У своїх статтях вони виклали власне сприйняття поглядів вченого і засудили ті принципові положення, що свідчили про його інакодумство і близькість до зарубіжної науки.

Так, аспірант секції колективознавства УНДШ І. Синепол у статті «Про помилки професора Залужного» (1930), опублікованої в порядку дискусії, висловив ряд зауважень щодо його праці «Вчення про колектив». Одним з основних недоліків автор вважав відсутність у трактуванні О. Залужного виробничої ознаки колективу, що призвело до «біологізації і механістичності» у визначенні самого поняття «колектив» [6]. Крім того, І. Синепол виступив із звинуваченнями українського педолога в розробці «концепції буржуазного розуміння колективізму», яка проявляється в підміні теорії колективу теорією груп, властивою зарубіжній соціології.

Автор статті різко протиставляє ідеї І. Соколянського, С. Моложавого та О. Залужного, акцентуючи на наступності його поглядів та зарубіжних учених. Аспірант впевнено стверджує, що теорія О. Залужного не витримує ніякої критики і суперечить умовам соціалістичного суспільства.

Публікації такого характеру свідчать про те, що в середовищі українських учених почалася боротьба з інакомисленням, рішучий протест проти зарубіжного досвіду, спричинений ідеологічним натиском комуністичної партії.

Висновки. Як показало дослідження трактування О. Залужним поняття «колектив» має безперечне психолого-педагогічне підґрунтя (теоретичні погляди зарубіжних учених та теоретико-практичні розвідки педологів – учасників секції колективознавства УНДІПу), видається близьким за змістом до «теорії груп» і з позицій сучасності носить дещо спрощений загальний характер. Хоча подальша класифікація колективів, програма й методика їх дослідження ґрунтовні, мають безумовну психологічну основу й наукову цінність. Таким чином, Олександр Самійлович Залужний один із перших українських вчених звернув увагу на дитячий колектив як об'єкт виховного процесу. Його ідеї ґрунтуються на наукових досягненнях світової науки (зарубіжних психологів і соціологів), а також авторських практичних дослідженнях.

Література

1. Залужний О.С. Індивідуальні диференції в шкільних робочих колективах / О. Залужний // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології – 1927. – №1. – С.9 – 21.
2. Залужний О.С. Методи вивчення дитячого колективу (Вступ до педагогіки колективу). – Харків: Книгоспілка, 1926. – 182 с.
3. Залужний О.С. Спроба об'єктивної характеристики дитячого колективу / О. Залужний // Шлях освіти. – 1926. – №12. – С.108 – 123.

4. Залужний О.С. Учення про колектив // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д.Березівська та ін. – К.: Наук. Світ, 2003. – С.343 – 363.
5. Нариси історії українського шкільництва 1905-1933: Навч. посіб. / О.В. Сухомлинська та ін.; За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 302 с.
6. Синепол І. Про помилки професора Залужного / І.Синепол // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології – 1930. – №5/6. – С.131 – 134.
7. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – С.47 – 66.
8. Таран В. Колективізм у системі комуністичного виховання. – Харків: «Радянська школа», 1933. – С.11 – 15.
9. Утворення Науково-Дослідчого Інституту Педагогіки в Харкові // Шлях освіти. – 1925. – №12. – С.239 – 240.